

Posouzení habilitační práce PhDr. Heleny Kubátové Ph.D. na téma *Proměny příměstského venkova a venkovské každodennosti*.

(Univerzita Palackého Olomouc, 2016, stran 372)

Dr. Helena Kubátová patří k velice plodným autorům v oblasti sociologie a metodologie sociálních výzkumů. Podle mého soudu mohla jako habilitační práci předložit některou ze svých publikovaných a osvědčených knih. Je velice sympatické, že si za habilitační téma zvolila relativně nový problém, uskutečnila vlastní doplňující empirické šetření a zpracovala studii, která významně posouvá poznání způsobu života současné české venkovské populace.

Předkládaná práce navazuje na řešení grantového projektu „Proměny způsobu života a modernizační procesy v mikroregionu Hlučínsko“ v jehož rámci mimo jiné byla na toto téma publikována kniha pod redakcí Dr. Kubátové. Autorka dizertační práce se rozhodla využít poznatky z řešení tohoto projektu pro komparaci s mikroregionem, který označuje jako Království. Zvolila metodu kvalitativního výzkumu s cílem koncipovat „zakotvenou teorii“ vypovídající o každodennosti a proměnách příměstského venkova v obou sledovaných mikroregionech. Metodu zakotvené teorie podrobně vysvětluje v třetí kapitole knihy.

Práce je rozdělena do čtyř kapitol. Kapitola první představuje sledované mikroregiony Hlučínska a Království, prostřednictvím řady relevantních statistických ukazatelů. Zahrnuje rovněž popis sdružených obcí v obou regionech a fungování místních akčních skupin. Na tomto základě jsou oba mikroregiony průběžně komparovány. V samostatné podkapitole je pak provedeno srovnání hlučínské a královské současnosti. Pozoruhodná v této souvislosti je funkční definice venkova (s. 52 a další). Autorka zde nejdříve pracuje s vymezením venkova podle Českého statistického úřadu a rozebírá osm možných způsobů jeho vymezení. Souhlasím s jejím názorem, že tato objektivní kvantitativní kritéria venkova by měla být doplněna hledisky, která jsou založena na subjektivním vnímání venkovského prostředí samotných obyvatel a na sledování sociálních souvislostí jako je například, vyšší míra sociální závislosti v obcích, menší sociální diferenciací, silnější orientace na tradice apod. Na základě kombinace statistických ukazatelů a subjektivních hledisek dochází autorka k závěru, že oba sledované mikroregiony vykazují většinu znaků venkovské komunity (s. 61). V rovině konkretizace pak dává ze čtyř přístupů Jonese (s. 63) přednost tzv. laickému diskurzu, to jí právě umožňuje „pohlížet na venkov očima venkovských aktérů“. Což realizuje cestou sledování venkovské každodennosti prostřednictvím hloubkových rozhovorů s obyvateli.

Další subkapitola se věnuje proměně mikroregionů dle statistických ukazatelů období od roku 1945. Autorka dochází postupně k závěru, že sledované mikroregiony se ve stanovených ukazatelích, s výjimkou náboženské víry, podstatně neliší (s.106). Pokud jde o změny demografického chování, uvádí, že celkový přírůstek na 1000 obyvatel je v Království vyšší, než na Hlučínsku (s.85) k čemuž ale dochází až v posledních desetiletích. Je otázka zda se tento fakt neodráží dílčím způsobem v takových ukazatelích jako je vyšší rozvodovost a jiná struktura domácností právě v mikroregionu Království, v důsledku toho, že sem zřejmě častěji, než na Hlučínsku přicházejí mladší lidé vyznačující se touto všeobecně známou jistou vyšší rodinou nestabilitou.

Druhá kapitola práce se zabývá historickými souvislostmi, které ovlivnily vývoj nejen českého venkova od roku 1945 do současnosti. Na základě vlastní etapizace tohoto období autorka analyzuje hlavní události, které postupně přivodily zásadní změnu povahy českého venkova. Mezi hlavní důsledky kolektivizace (a dekolaktivizace) a industrializace zemědělství, které proběhly v tomto historickém období došlo k rozvolnění vztahu mezi zemědělskou výrobou a venkovským způsobem života. Což, jak uvádí autorka, přineslo na jedné straně určité vyrovnání způsobu života mezi venkovem a městem, včetně radikálního snížení počtu pracujících v zemědělství a sbližování pracovních a životních podmínek, ale na druhé straně to znamená ztrátu tradic, změny v oblasti vztahů v rámci místního společenství a jistou univerzalizaci způsobu života. Autorka práce tento stav nenahlíží nikterak zásadně kriticky, ale upozorňuje na nerovnoměrnost vývoje českého venkova a na případy vyliďňování některých regionů. Uvádí, že Program rozvoje venkova Ministerstva zemědělství ČR může být nástrojem řešení určitých současných problémů českého venkova. (s. 132). Významnou roli v tomto ohledu připisuje obcím a jejich aktivitě, která se projevuje prostřednictvím sdružených obcí, a samostatnými akčními skupinami. Pokud jde o venkovský způsob života na Hlučínsku, bylo by podle mého soudu zajímavé porovnat způsob života českých venkovských společenství formovaný specifickým historickým vývojem s životním způsobem v obcích například v sousedního Polska, kde jak známo byl i v oblasti industrializace zemědělství jiný historický průběh. Celkově tato kapitola na základě rozsáhlé odborné literatury poskytuje potřebný rámec a vysvětlení historické podmíněnosti sledovaného tématu.

Třetí kapitola práce je věnována metodice výzkumu, jehož cílem je vytvoření teorie přeměny příměstského venkova. Autorka zdůvodňuje, proč se rozhodla pro použití kvalitativních metod. Je možné souhlasit s názorem, že právě kvalitativní výzkum každodennosti ve spojení s tzv. laickým diskursem, což znamená zkoumání reálných obyvatel, povede k poznání toho, co to znamená současný český příměstský venkov a jaké jsou jeho hlavní atributy a konečně směřuje to k možnosti vytvoření zakotvené teorie jeho změn. Velmi zevrubně se v této kapitole autorka věnuje klasikům kvalitativního výzkumu, zejména pokud jde o vymezení základních pojmů jako je každodennost, nebo způsob života. Jako hlavní techniku mající za cíl získání empirických zdrojů je zvolen polostrukturovaný rozhovor. Ten umožňuje nejen určitou míru standardizace a tedy srovnávání, které je předpokladem několika stupňů tzv. kódování, ale zahrnuje i možnost hlubšího porozumění osobnosti respondentů. Dále zde autorka zdůvodňuje, proč byly vybrány právě regiony Hlučínska a Království. Pokud jde o konkrétní respondenty, zaměřila se především na ty, kteří se zabývají, nebo zabývali zemědělskou výrobou. Uvádí se, že je to z těch důvodů, že právě přeměna zemědělské výroby je hlavním činitelem změn venkova a venkovské každodennosti. V této souvislosti se nabízí otázka, zda není pro porozumění současnému venkovu také důležité zkoumat ostatní obyvatele obcí, včetně, těch, kteří se postupně přistěhovali. Podle některých jiných dílčích zkoumání se ukazuje, že právě vliv nových obyvatel silně působí na život obcí, tedy i jejich případnou „venkovost“. V rámci této kapitoly se rovněž diskutuje otázka o sebereflexi výzkumníka. Autorka s odvoláním na klasiky kvalitativní metody (Bourdieu), dochází postupně k závěru, že pozici výzkumníka nelze zcela z poznávacího procesu vyloučit. Vždy je třeba respektovat pozici, ze které je každodennost respondentů pozorována (s. 159). Je důležité si tento fakt uvědomovat a respektovat, o což práce usiluje právě v závěrečné kapitole, při prezentaci procesu tvorby a výsledků zakotvené teorie.

Výsledky celého výzkumu jsou prezentovány v závěrečné kapitole. V první části se uvádí, že se potvrdil předpoklad, že mezi sledovanými mikroregiony Hlučínsko, Království neexistují významné rozdíly zejména pokud jde o vztah zemědělské výroby a venkovského způsobu života. Potvrzuje se, že proces

přeměny venkova z tradičních forem hospodaření do moderní industriální podoby má universální povahu a to bez ohledu na to jakými prostředky se uskutečňuje (s.166).

Velmi zajímavé a obsahově přínosná je kapitola nazvaná *Proměny vzorce získávání obživy*. Proměny jsou sledovány ve třech časových etapách. Funkčním způsobem zde autorka pracuje s výpověďmi respondentů, které slouží jako argumentace a ilustrace vyslovovaných závěrů a tezí. Zastavil bych se jen u některých zajímavých a podle mne i diskusních závěrů. Na s. 176 se uvádí, že rodinu dříve uživilo mnohem méně hektarů polí než dnes a že co se vypěstovalo to se doma spotřebovalo, jen výjimečně hospodáři část úrody prodávali. Domnívám se, že zemědělci vždy museli část úrody prodávat s ohledem na další potřeby členů rodiny, případně i na nezbytnou režii provozu zemědělské výroby byly finanční prostředky nezbytností. Samozřejmě že záleželo na velikosti hospodářství, případně dalších příjmech do rodiny apod. To ostatně autorka zevrubně rozebírá dále v subkapitole o soběstačnosti vesnice (s.180) a dále subkapitole Samozásobitelství a domácí hospodářství (s.246).

V subkapitole *Selství je zmiňována tradiční sociální struktura vesnice*. Uvádí se, že tradiční sociální strukturu vesnice tvořili: sedláci, chalupníci, domkáři a námezdní pracovníci, včetně děveček a čeledínů. (s. 169). Rozdíly plynuly hlavně z vlastnictví půdy a postavení v pracovním procesu, což nutně zakládalo vědomí nerovnosti a někde i sociální napětí. Autorka na základě výpovědí respondentů se přiklání spíše k hodnocení, že vztahy mezi sedláky a zaměstnanci byly s převahou dobré. V této souvislosti by bylo zajímavé zjistit, jak se tento objektivní sociální rozpor změnil bezprostředně v poválečném období pod vlivem možností obsazování zemědělských usedlostí v nedalekém pohraničí. O těchto záležitostech se práce bohužel nezmiňuje. Pokud jde o změny vyvolané následnou kolektivizací, kdy se fakticky všichni pracující v zemědělství, i když nominálně existovaly rozdíly dané například členstvím a funkcemi, postupně změnili v zaměstnance (autorka uvádí pojem námezdně pracující) družstva, nebo statku.

V subkapitole nazvané *Námezdní práce a velkovýroba* (s.182) vyniká zejména výstižný popis procesů kolektivizace zemědělství ve spojení s osudy lidí v padesátých a šedesátých letech minulého století. Za zajímavou považuji rovněž subkapitolu nazvanou *Velkovýroba a nové selství*, která se vtahuje především k období po roce 1989. Ukazuje na základní přeměny zemědělské práce a na procesy reformace družstevnictví, restituce, privatizaci a také na důsledky modernizaci zemědělské výroby. Nové selství spojuje autorka především se vznikem rodinných farem. Faktem rovněž je, že drtivá většina obyvatel obcí již nepracuje v zemědělství a v obcích je rozvinutý různý druh podnikání. Tento jev je možné zaznamenat prakticky ve všech příměstských obcích v rámci celé ČR. Samostatnou subkapitolu dále tvoří pojednání o proměnách vzorců domácího způsobu života. Kapitola velmi podrobně ukazuje, k jakým zásadním změnám došlo a jaký je současný způsob života a každodennost v sledovaných regionech.

Důsledný metodologický postup vede ke kapitole nazvané *Paradigmatický model venkova venkovské každodennosti*. Dá se říci, že jde o závěrečné shrnutí poznatků získaných v procesu kódování výpovědí respondentů. Poznatky jsou zarámovány dvěma základními etapami. Ty autorka vymezuje jako „první modernitu“ do 90. let minulého století a následující současnou „druhou modernitu“. Ústřední kategorií paradigmatického modelu zakotvené teorie je kategorie „způsob obživy“ a s tím spojený „způsob života“ (s. 284 a další). Je zde nesporně prokázáno, že přeměny každodennosti venkovského života jsou spojeny se změnami způsobu a organizace zemědělské výroby, tedy tradičního způsobu obživy. V důsledku industrializace zemědělství došlo k všeobecným změnám způsobu života, včetně

zaměstnání většiny občanů mimo obec, bydlení, pěstování domácího zvířectva atd. Pro současnou moderní vesnici, zvláště příměstskou, je typické, že větší část obyvatelstva dojíždí za prací mimo obec, nebo podniká v jiných oborech, a většinou jen část pracuje v zemědělství. Opět jde o univerzální jev, který je typický pro většinu českého venkova. Jak správně ukazuje posuzovaná práce, nepochybně jde o rozhodující jevy, které mění povahu venkovského života. V této souvislosti podle mého názoru práce nabízí možnost dalšího zkoumání venkova. Vedle souboru respondentů, kterými byli starší lidé, pamětníci mající vazbu na práci v zemědělství (s. 151) se nabízí potřeba zkoumat i ostatní část vesnické populace, včetně nově příchozích. Podle mého názoru tato část vesnické populace ovlivňuje významným způsobem sociální a kulturní život v obcích, postupně prosazuje nové hodnotové orientace a nové zájmy, změnila se sociální struktura venkova, v rámci obcí a jejich správy se prosazují zájmy i jiných skupin obyvatel a to často i bez ohledu na tradiční, zemědělské obyvatelstvo. Vznikla nová sociální struktura a mentalita venkova.

Předložená habilitační práce jako celek je nesporně významným přínosem k poznání dynamiky současné české modernity. Přináší poznatky, které umožňují pochopit mnohé historické souvislosti zejména druhé poloviny dvacátého století. Práce je opřena jak o relevantní odbornou literaturu, která je používána racionálním způsobem a což je zejména důležité, pracuje s relevantním empirickým materiálem a důslednou metodologií kvalitativního výzkumu. Práce tak jednoznačně prokazuje odborné schopnosti autorky, ostatně jako všechny její další studie a knihy. Doporučuji, aby na základě předložené habilitační práce byla doktorce Kubátové udělena vědeckopedagogická hodnost docent.

28. 6. 2017

Prof. Ing. František Zich, DrSc.